

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС І ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПЕРЕКЛАДУ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ І ПРАКТИКИ

*Малиновська Ірина Віталіївна,
канд. філол. наук, проф.
Київський інститут перекладачів*

У статті здійснена спроба виокремлення засад категоризації феноменологічного дискурсу, опису його лінгво-когнітивних характеристик та аналізується специфіка його перекладу як раціонально контрольованої процедури. Феноменологічний переклад розглядається як трансмодальний перехід одної семіотичної системи в іншу при збереженні семантики тексту.

Ключові слова: феноменологічний дискурс, феноменологія перекладу, термінологічний переклад, адекватний переклад, трансмодальний перехід.

Поява численних перекладів філософської класики – чи не найзначніша подія в культурному житті країни. (З матеріалів Могилянського історико-філософського семінару "Історико-філософське знання в Україні: стан і перспективи") [МІФС].

Переклад – це антропологічна константа людського буття і одна з найважливіших умов можливості пізнання в гуманітарних науках. Разом з цим, переклад не є чисто академічною справою, він є сферою постійного вирування ідеологічних пристрастей, зіткнень поглядів і культур. Втім переклад ще й досі здебільше досліджується з точки зору його техніко-операційних характеристик і не часто стає предметом розгляду у якості рефлексивного ресурсу розуміння. Спроби відтворення змістовної та інтелектуально-емотивної повноти феноменологічного дискурсу – дискурсу науки, яка безпосередньо займається сутністю, способами і процесами пізнання і є, фактично, наукою про пізнання, – по новому ставить питання про сам переклад. Необхідно здійснити глибинні трансформації самого стилю й форм мислення сучасного перекладача: переходу від ідеографічних прийомів опису мистецтва перекладу до більш докладного методологічного аналізу перекладеного тексту, а перекладознавство, як спеціальна дисципліна, має включати у себе не тільки чисто філологічні, етнографічні, культурологічні аспекти, але й набути рис раціонально організованої й загальнозначущої теоретичної дисципліни, що усвідомлює свої методологічні передумови [Янушевич 2007, 5].

Дане дослідження має на меті подвійне завдання: по-перше, виокремлення поняття "феноменологічний дискурс" та його комплексна лінгвально-когнітивна характеристика, по друге, – визначення специфіки перекладу такого виду дискурсу як особливої ментально-операційної процедури, як такої, що реалізує пізнання об'єкту на мові перекладу. Таким чином, предметом дослідження є особливості феноменологічного дискурсу та його перекладу: когнітивні та лінгвориторичні, в тому числі, структурі, семантичні, синтаксичні, лексичні та стилістичні особливості феноменологічного філософського дискурсу. Паралельно вивчається адекватність передавання цих особливостей при перекладі. Вперше поставлено питання про феноменологію перекладу філософського тексту. Висувається гіпотеза про те, що лише феноменологічний переклад можна вважати адекватним, коли йдеться про сучасний філософський текст. Матеріалом статті

являються філософські тексти феноменологічного напрямку англійською, французькою та німецькою мовами та їх переклади на українську і російську мови.

В межах сучасного філософського дискурсу опукло виокремлюється корпус текстів, що належать до феноменології. Феноменологія (нім. *Phänomenologie* – вчення про феномени), напрямок у філософії ХХ століття, яке визначає своє завдання як безпередумовний опис досвіду свідомості, що пізнає, а також виділення в ньому суттєвих, ідеальних рис, тобто формулювання беззаперечних засад пізнання [Молчанов 1991, 17]. Засновник цього напрямку, видатний німецький мислитель Едмунд Гуссерль, та його послідовники (Мартін Гайдеггер, Поль Рікер, Еммануель Левінас, Дітріх фон Гільдебранд та інші представники плеяди сучасних екзистенціалістів та постмодерністів) вважають, що збудована таким чином наука про явища – феноменологія, – може забезпечити міцну основу для всього людського знання включно зі знанням науковим, завдяки чому сама філософія набуває статусу строгої науки. Сьогодні цей потужний напрямок пронизує багато сфер поза межами філософії як такої, розповсюджуючись на всі галузі, що займаються процесом пізнання і свідомістю людини.

Проте, якщо філософська дослідницька парадигма феноменологічних досліджень налічує сотні робіт, то його лінгвістичний опис ще, фактично, не проводився. Таке завдання набуває особливої наукової значущості, зважаючи на те, що протягом останнього десятиріччя ведеться напружена робота з перекладу, перш за все, європейської філософської спадщини на українську на російську мови.

Актуальність дослідження такого дискурсу, таким чином, визначається як його провідною позицією в сучасному науковому пізнанні, відсутністю лінгвістичного опису такого роду текстів, хоча б наближеної процедури їх перекладу, так і вкрай обмеженою кількістю самих перекладів на українську мову (щодо російських перекладів, вони почали з'являтися у здебільше піратських виданнях і, на думку авторитетних філософів, поки не відповідають критеріям науковості) [Автономова 2006, 90; МІФС 2003].

Вже майже півстоліття в лінгвістиці розвивається дослідження дискурсу. Розгортання цього широкомасштабного проекту відбувається у різних площинах. Вітчизняна традиція вивчення дискурсу сформувалася на плідному підґрунті, перш за все, французької та інших західноєвропейських, а також американської школи (П. Анри, Р. Барт, И. Беллерт, Е. Бенвенист, К. Гаузенблаз, Ж. Гийом, Т.А. ван Дейк, Ж. Дюбуа, Д. Мальдидье, М. Пешё, Р. Робен, Х. Сакс, П. Серио, Ц. Тодоров, Э.П. Орланди, Ч. Филлмор, М. Фуко, К.Фукс, З.С. Харрис та ін.). Різним аспектам як теоретичної, так і практичної значущості присвячено чимало досліджень українських та російських провідних лінгвістів (О.Д. Шмельов, Н.Д. Арутюнова, Ю.С. Степанов, Е.С. Кубрякова, В.З. Дем'янков, Г.Г. Почепцов, А.Д. Белова, О.П. Воробйова, О.І. Шейгал, В.Г. Борботько, А.А. Ворожбітова, В.И. Карасик, Г.Г. Слишкін, О.Г. Ревзіна, А.А. Кібрик, Н.А. Купіна, Е.В. Сергеева, М.Я. Димарський, І.О. Ільченко, П.В. Зернецький та багато інших).

Сучасна лінгвістика характеризується певною різноманітністю підходів до розуміння дискурсу як міждисциплінарного феномену, отже він потребує на подальшу деталізацію, конкретизацію та уточнення. Необхідна також подальша роз-

робка принципів типологізації різних способів класифікації дискурсів, їх виявлення та типізації.

Шару англомовних текстів, які за своєю проблематикою відносяться до сфери знання "феноменологія", поряд з універсальними ознаками філософського дискурсу притаманні свої специфічні властивості. Які ж принципи виокремлення такого дискурсу?

Не зупиняючись на загально відомих нюансах у тлумаченнях терміну "дискурс", при аналізі філософсько-феноменологічного дискурсу ми виходимо з того, що дискурс – це мовне явище, яке характеризується як мовленнєвими ознаками (конкретність, процесуальність, конкретна та ситуативна обумовленість), так і ознаками тексту (зв'язністю і цілісністю). Третьою важливою характеристикою дискурсу є його інтераціональність (діалогічність), четверту складають сукупні екстралінгвістичні фактори, які він вбирає в себе. Пошлемося також на виключно важливе для подальшого аналізу конкретизоване розуміння цього поняття, на противагу від поняття тексту, викладене В.З. Дем'янковим: "... термин *текст* до сих пор несет в себе образ сотканной материи со своими переплетениями. А у термина *дискурс* до сих пор сохраняется образ челночной процедуры, перебегания от одной точки в мысленном пространстве к другой" [Демьянков 2007]. Останнє зауваження наголошує на чи не найважливішій характеристиці дискурсу – рефлексивній, тобто дискурс виступає як результат вербалізації мислення, який розгортається разом із висловленою думкою.

Грунтуючись на таких критеріях, доводиться зробити зауваження, що під позначенням "сучасний філософський дискурс" ховається достатньо розпливчата абстракція, яка в просторі англійської мови складається з невизначеної кількості різноматичних текстів. На відміну від вітчизняної традиції, яка при співвіднесенні тексту до будь-якої групи наукового галузевого класифікатора, вимагає чіткої предметної визначеності і відповідності критерію науковості, західна гуманітарна традиція керується більш розпливчастим визначенням "*academic writing*", до якого можуть потрапити будь-які тексти гуманітарного спрямування: від суто філософії до антропології, від політології до семіотики. В дискурсологічних студіях при розподілі дискурсів за типами, як правило, використовують два великих класи критеріїв, а саме: семантичний (тематичний) і структурний (формальний). З позицій семантичної класифікації, феноменологічний дискурс можна виділити в окремий корпус текстів, що належать до галузі знання "феноменологія". Проте цього критерію явно недостатньо, якщо враховувати погляди самих філософів на те, які дискурси вони відносять до феноменологічних: така характеристика надається практично всьому постмодерністському філософському дискурсу [Ямпольская 2001]. Отже, критерієм віднесення текстів до феноменологічного дискурсу є ступінь їх саморефлексії, тобто їх феноменологічності. Виділяючись із загально філософського дискурсу не стільки проблематикою, скільки своєю спрямованістю і ходом проведення аналізу, "духом" дослідження, феноменологічний дискурс відрізняється низкою специфічних особливостей, а саме: певною стилістичною яскравістю, "грайливістю", каверзністю тексту (текст через недовомки, метафори, авторські термінологічні неологізми імітує гру, про сутність якої читач має здогадатися); рефлексивність (тобто фі-

лософ намагається викласти в тексті не стільки результат пізнання, скільки слідує його процесу, описує цей процес по ходу розгортання думки); специфічною концептуальністю (ця концептуальність нерідко імплікована, не підкріплена прямою дефінітивністю). Зрештою, в сучасному фенологічному тексті напрямую постмодерну, який домінує сьогодні, всі ключові концептуальні одиниці є своєрідними "поетико-термінологічними зрощеннями" (*свідомість "О", поле біфуркацій, грибниці складностей, мінливі значення, невиразний шум тощо*).

Структурні особливості феноменологічного дискурсу, як і філософського дискурсу в цілому, проявляються у тоталогічному підпорядкуванні побудови текстів за принципом "ціле дорівнює частині, а частина дорівнює цілому" [Кизима 2009, 80-81], що проявляється у складній організації понадфразових єдностей. Прості синтаксичні конструкції виконують функції бар'єрів і зв'язок.

Антонімічність – інша характерна властивість будь-яких філософських текстів¹. Вона виникає як наслідок сучасних філософських уявлень про істину, як єдність тези та антитези.

У комунікативному плані філософський дискурс характеризується діалогічністю. Актуалізаторами комунікативного центру понадфразової єдності є авторська пунктуація, інверсія, лексичні та синтаксичні повтори, курсив, запитальні конструкції та приєднання. В лексико-семантичному та стилістичному плані такий дискурс характеризується багаторівневістю, метафоричністю, вживанням міждисциплінарних термінологічних омонімів, термінологічних інновацій та емоційністю.

З феноменологічності дискурсу впливає й феноменологія його перекладу, адже завданням такого тексту, в якому сюжет розвитку думки зведений до мінімуму, а ключового значення набуває драматичне зіткнення понять і наполеглива модифікація самої мови. Він спрямований не стільки викликати роздуми над прочитаним, скільки членувати те, що прочитане і відкривати перепетії думки. Феноменологічний текст, який зосереджено не на предметах та результатах переживання досвіду зіткнення з ними, а на самих актах переживання, на опису свідомості "О" (термін Гусерля, який позначає, фактично, довербальний модус/стан свідомості) потребує вироблення особливого підходу при його перекладі. Можна припустити, що якщо, за Бахтінім, переклад художнього тексту, – це естетична подія, переклад наукового тексту – це інформативно-наукова подія, філософського тексту – філософсько-інтерпретаційна подія, то у випадку феноменологічного тексту – філософсько-інтерпретаційно-естетична подія.

Проникнення у сутність процесу такого перекладу вимагає звернення до основних постулатів науки феноменології. Феноменологія означає новий дескриптивний, філософський метод, на підґрунті якого виникла апріорна психологічна наука, яка спроможна побудувати строгу емпіричну психологію та універсальна філософія, яка може забезпечити інструментарій для систематичного перегляду всіх наук. Пе-

¹ Мається на увазі, що філософські тексти завжди мають внутрішні протиріччя, оскільки їх логіка ґрунтується на антиноміях – протиріччях між низкою тверджень, кожне з яких має законну силу. Антиномія – поєднання двох взаємовиключних суджень, кожне з яких відзначається логічною доказовістю.

реворот, який феноменологія здійснила у науковому гуманітарному пізнанні, відбувся завдяки тому, що вона поставила в центр процеси пізнання і розуміння, вбачаючи в них єдині об'єкти, які доступні спостереженню людини, що мислить. Психічний "акт переживання", в якому людина пізнає предмети, думки і цінності, завдяки рефлексії здійснює будь-який індивідуальний досвід, тобто забезпечує рух від однієї точки інтелектуального простору до іншої.

Сьогодні поняття чистої свідомості (свідомість "О") розширено до поля амодальних смислів. Пов'язане з ним поняття модальності розуміють як спосіб існування різних об'єктів, наприклад, сприйняття, смислу, свідомості, що є характеристикою різноманітних способів існування атрибута, тобто такої властивості об'єкту, без якої він не може існувати. Об'єкту також притаманний модус – одна з його найважливіших тоталогічних характеристик, така його властивість, яка може змінюватися в цьому об'єкті, без того, щоб він змінився як такий [Кизима 2009, 104-105]. Все, що здатне мати різні стани, змінюватися, еволюціонувати – це, фактично, модуси.

Вищезазначені теоретичні новації надають методологічне підґрунтя для пояснення феноменології перекладу. Якщо переклад вважати глибинним перетворенням мовленнєвого об'єкту без зміни його семантичної сутності, то мовленнєвий об'єкт в процесі перекладу виступає модусом, який здатний до такого перетворення. Різні національні мови також можна розглядати як різні модуси (модальності) мови як такої, тоді процес перекладу полягає в тому, щоб текст, що перекладається, "вміщувався" поряд із мовою, на яку переклад здійснюється, в так званій амодальній простір свідомості, переміщувався у простір довербального мислення (простір свідомості "О"), в якому уможливленні трансмодальні переходи. Ймовірно, там, де свідомість ще не є вербалізованою, існує можливість досягнення амерічної свідомості перекладача, тобто стану несформованого розуміння, але сформованого сприйняття (вже-не-здійснення/здійснення/ще-не-здійснення розуміння і перекладу) [Малиновська 1995, 160]. Усе це, по суті, уможлиблює розуміння перекладачем не тільки тексту автора, але і ходу авторської думки, досягнення порозуміння з ним і взаєморозуміння з його читачем у майбутній ситуації "споживання" перекладу, яка, по-суті, проектується на ситуацію перекладу.

Саме за рахунок такого стану переклад є можливим. Цим же пояснюється множинність варіантів перекладу (можливість N варіантів перекладу)².

Таким чином, переклад – це трансмодальний перехід одної семіотичної системи в іншу при збереженні семантики (і значень, і смислів). За такої трансформації мають місце інваріанти, що і дає у перспективі N нових перекладів.

У такому ж напрямку розгортається програма перекладу філософської класики Н. Автономової, філолога, філософа, відомої перекладачки французьких постмодерністів. Її робота з текстом, що інтерпретується, не ділиться на дві частини, як це

² Ось чому машинний переклад, навіть найбільш вдалий, завжди буде обмеженішим за той, що виконаний людиною. Машина "мислить" лише тими засобами, які в неї вклала людина. Щоб наблизитися до людського перекладу у всьому його ймовірному різноманітті, до машини треба вкласти таку кількість пам'яті, яке дорівнюватиме кількості пам'яті N перекладачів.

нерідко прийнято: коли всьому передуює відбір фактів під владою традиції і смаку, а лише потім шукаються ключові для тлумачення фактів моменти. У своїх коментарях до перекладів Н. Автономова підкреслює, що кожне творіння думки є цілісний, а не гібридний жанр. У ньому не можна відбирати лише "важливі" і "ключові" позиції. Навпаки, в будь-якій інтелектуальній праці присутня авторитетна позиція мислителя, яка є значущою лише тому, що мислитель оспорує чужі заперечення і, не зумовлюючи перебігу полеміки, спрямовує хід викладу. Тому перекладу повинне передувати створення цілої монографії, в якій цей "хід" і отримує своє обґрунтування. По суті, це є стратегія подвійного розрізнення: спочатку потрібно розрізнити ті контексти, в яких виник той або інший термін, а потім розгледіти смислові можливості терміну, виявлені інтелектуалом, що його вжив. У першому випадку маються на увазі полемічні контексти, і перекладач дивиться на ситуацію як добросовісний історик, архівіст і знавець всіх обставин (що, втім, є ідеальною передумовою перекладу). А в другому випадку маються на увазі традиції, які живуть в самому слововживанні, і перекладачеві залишається лише поміркувати разом з автором. Такий підхід імплікує важливу тезу про те, що **переклад є такою ж вербалізацією мислення, як і первісне текстопородження.**

Особливості перекладацьких стратегій нерозривно пов'язані з особливостями розуміння у філософії і лінгвістиці та сприйняття процесу розуміння перекладачем. Якщо інтерпретувати феноменологічний текст як процес розуміння, що викладений у тексті, тоді перекладач має не відтворювати те, що йому зрозуміло, не слідувати своєму роздуму, але весь час по-новому членувати текст і по-новому екзистенціально його проживати. Тобто, основне питання перекладу – вдумуватися і думати разом із автором та вербалізувати цей процес.

Переклад філософської літератури – специфічне, складне завдання. Глибина і детальна аргументація (а у Р. Барта – натяки) та енциклопедичність такого тексту нерідко перетворюють мову на дуже напружену. Англійському тексту (на відміну від французького) не притаманна висока риторика, але не меншою мірою характерний насичений термінологією стиль феноменології, який містить чимало важких для сприйняття реципієнтом синтаксичних конструкцій. При цьому фактично кожному філософу притаманний свій характерний стиль, який легко пізнається завдяки внутрішньому ритму, наявності/відсутності пафосу, іронії, діалогічності, метафоричності тощо.

Завдання поглиблюється наявністю глибокого вертикального контексту, імпліцитними посиланнями, алюзіями та цитатами. Слід також враховувати небезпеку гри слів та мовою як такою, які є також засобами наукової аргументації у філософському тексті.

Поряд із необхідністю вдумуватися у думку автора, важливим завданням перекладача залишається збереження традицій передавання філософських понять на мову перекладу, що сприяє логічній спадкоємності та семантичній цілісності тексту, як такого, що вписаний в певну науково-культурну систему традицію, школу, напрямок тощо.

Таким чином, навіть принцип термінологічності може бути дотриманий лише у тому випадку, коли перекладач спроможний мислити разом із автором, вписуючись в інтелектуальний контекст його епохи. В іншому випадку виникає порушення традицій, створених інтелектуальним контекстом твору. Чисельні приклади свідчать, що таке спотворення розповсюджено в перекладах сучасної філософської класики. Можна посперитися на вживання специфічно авторських термінів, вигаданих перекладачем, замість усталених при перекладах термінів самого Гусерля: замість *мысли, направленные на объекты*, перекладач вживає *мысли, целящие в объекты*, замість *бытие нового региона* вживано *бытие в новой области вместо*, замість терміну *темпорализация* – *овремение*. *Sinngebung* перекладається "толкование", а *Einfellung* – як "проникновение" [Автономова 2006, 93].

Нерідко перекладачеві не вдається адекватно передати (а може й зрозуміти) синтаксичну складність філософського тексту, що впливає з потреб вербалізувати розгорнуту по площині та вертикалі аргументацію. Вдаючись до невиправданого спрощення, перекладач досягає лише псевдореферативності, яка межує з перекрученням змісту. Так відбулось з деякими перекладами текстів засновника феноменологічної школи Е. Гусерля. Порівняємо два перекладу одного уривка:

"Звичайно, феноменологічне а priori не є повним а priori психології, оскільки психофізичний зв'язок як такий має власне а priori. Проте ясно, що останнє а priori передбачає а priori чисто феноменологічної психології, а з іншого боку, передбачає чисте а priori фізичної (і, особливо, органічної) природи".

В російському перекладі читаємо наступне: "Психофизическое имеет свое собственное, которое может быть изучено некоторой завершенной в себе психологией; это не является феноменологическим, поскольку оно не менее зависит от физической и особенно, более определено, от органической природы" [МІФС 2006; Молчанов 1991, 19].

Очевидно, що другий переклад здійснено з порушенням синтаксичних і стилістичних норм цільової мови. Особливо невиправданим виглядає опущення латинізму а ргіогі, який в цьому контексті набуває статусу терміну і є скомпресованим до згустку смислу термінологічним визначенням. У повторях цієї одиниці проявилась її топікальне для цього висловлювання значення. В другому перекладі все це проігнороване. Більше того, нечіткості тексту, його невиразності сприяє вживання прикметника *сущностное* в формі субстантиву, що не є характерним для цільової мови. Перешкоджає розумінню й лінійна віддаленість позначень від одиниць, які вони позначають. В першому, набагато більш адекватному перекладі, це успішно долається взяттям уточнення у дужки, таким чином, не розпорозуючи основну лінію аргументації на дрібниці.

Феноменологічний текст не може сприйматися постачальником готових ідей, навпаки, він є простором розгортання думки, а переклад, який розриває таку традицію, пропонує читачеві готові штампи замість логічного розгортання попередньо вироблених ідей. Метою адекватного перекладу є передавання того самого бартовського "гулу", тобто цілісності дискурсу при обов'язковому збереженні акцентів термінологічного перекладу.

Відмовляючись від тези про презумпцію тотожності мислення автора та перекладача-інтерпретатора, незважаючи на історичні та культурні відстані, що перетворює переклад на суто технологічну процедуру, перекладач має бути готовим до здійснення повного критичного осмислення спадщини автора разом із включенням у хід його думки і зробити домінантою перекладу слово, що мислить.

Вже декілька десятиліть проблема розуміння в гуманітарній науці відчувається як вельми гостра: криза теоретичного знання у всьому світі приводить до зростання взаємного нерозуміння і непорозуміння в гуманітарному співтоваристві [Акуленко 2006, 7]. Феноменологічний переклад спроможний внести суттєвий внесок у виправлення такої ситуації.

В статье осуществлена попытка сформулировать принципы категоризации феноменологического дискурса, описания его лингво-когнитивных характеристик и анализируется специфика его перевода как рационально контролируемой процедуры. Феноменологический перевод рассматривается как трансмодальный переход одной семиотической системы в другую при сохранении семантики.

Ключевые слова: феноменологический дискурс, феноменология перевода, терминологический перевод, адекватный перевод, трансмодальный переход.

The paper attempts to formulate the principles of categorization of the phenomenological discourse and describe its lingual and cognitive peculiarities. Analyzed have been the specificity of phenomenological translation as a rationally supervised procedure. Phenomenological translation has been postulated to be a transmodal transition of one semiotic system into another with the former's semantic structure remaining untouched.

Key words: phenomenological discourse, phenomenology of translation, terminological translation, adequate translation, transmodal transition.

Література:

1. Автономова Н.С. О философском переводе / Наталья Сергеевна Автономова // Вопросы филологии. – 2006. – №2. – С. 89-101.
2. Акуленко В.В. Світова лінгвістика ХХ – ХХІ століть: міжнародне взаємопорозуміння та його обмеженість / Валерій Вікторович Акуленко // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. – 2006. - №1. – С. 3-10.
3. Демьянков В.З. Текст и дискурс как термины и как слова обыденного языка / В.З.Демьянков // Вопросы филологии. – 2007. – С. 86-95. – Эл.версия статьи: <http://www.infolex.ru>.
4. Кизима В.В. Начала метафізики тотальности / Владимир Викторович Кизима // Постнеоклассика: философия, наука, культура. – С-П.: 2009. – С. 71-137.
5. Малиновская И.В. Тоталогия языка / Ирина Витальевна Малиновская // Totallogy: постнеклассические исследования. – К.: ЦГУ, 1995. – С. 153-168.
6. МІФС / Могиланський історико-філософський семінар: "Історико-філософське знання в Україні: стан і перспективи". – 2003 р. – <http://www.philosophy.ua/ua/lib/regular/ukma/?doc:int=185>.
7. Молчанов В.И. Перевод, предисловие и примечания к статье Э. Гуссерля "Феноменология" / В.И. Молчанов // Логос. – 1991 – №1, С. 12-21.
8. Шинкарук В.І. Методологічні засади філософських вчень про людину / Володимир Іларіонович Шинкарук. // Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. – К., 2000. – С. 8-48.
9. Ямпольская А. / Свобода (от) вопроса. Жак Деррида. Письмо и различие. Перевод Д. Ю. Краlechкина / А.Ямпольская. – www.ruthenia.ru/logos/number/2001_5_6/16.htm – 18 Кб.
10. Янушевич І.А. Філософсько-методологічні передумови перекладознавства: дис... канд. філос. наук: 09.00.02 / Ірина Анатоліївна Янушевич. – Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2007. – 185 с.